

Fried Ilona

IRODALOM ÉS POLITIKA ELIO VITTORINI SZICÍLIAI BESZÉLGETÉS CÍMŰ REGÉNYÉBEN

Az irodalom és politika összekapcsolódására, mely Vittorini pályáját jellemezte, jó példa az 1937-ben kezdett *Szicíliai beszélgetés*¹ (*Conversazione in Sicilia*) című regénye. A regény megírásának ideje egybeesik a szerzőnek a fasizmus ideológiájától való eltávolodásával, melynek korábban az úgynevezett radikális, baloldali szárnyához tartozott. Eredetileg nyomdai korrektorként dolgozott Firenzében, és közben a „Bargello” című lap harmadik, azaz kulturális oldalának is munkatársa volt. Vittorininek ugyan már ekkoriban meggyűlt a baja a cenzúrával, de mint az újabb kutatások rámutattak, ekkor még nem politikai jellegű probléma miatt: a cenzor *mindössze* erkölcsi kifogást emelt a *A vörös szegfű* (*Il garofano rosso*) című, folytatásokban megjelenő regény cselekménye ellen, amiért a főhős egy szép prostituáltba szeretett bele.

Az író 1936 táján még közel állt korábbi főszerkesztőjéhez, Alessandro Pavolinihez, aki közben elhagyta Firenzét, hogy Rómában Ciano jobbkeze lehessen, sőt magához Galeazzo Cianohoz is. Mi több, az etióp háborút még helyeselte is. A spanyol polgárháborúba való olasz beavatkozást Franco oldalán azonban nem tudta elfogadni, s ekkoriban kezdett barátjával, Romano Bilenchivel együtt igen komolyan foglalkozni a marxizmussal. A regény ennek az időszaknak a tanúja.

A *Szicíliai beszélgetéssel* kapcsolatban még egy ismert életrajzi adatot említenék, mely fontos lehet a regény megközelítése szempontjából: megírásának idején Vittorini egyre többet fordított, főleg a Mondadori Kiadó megbízásából, angolból. Ismerkedése az angol és az amerikai irodalommal nem pusztán irodalomtörténeti jelentőséggel bír: egyrészt lehetőséget teremtett Vittorini számára, hogy az egészségére ártalmas munka helyett egy sokkal szerencsésebb lehetőséggel éljen, másrészt írásművészetére is hatott, sőt későbbi kultúrpolitikai állásfoglalásaiban is hivatkozni fog az angol-amerikai írókra².

¹ Elio VITTORINI, *Szicíliai beszélgetés* (ford. Zsámboki Zoltán, előszó Kardos Tibor), Budapest, Magvető, 1966.

² Fordításai közül megemlíthetjük a többségükben a Mondadori Kiadónak készített munkáit: David Herbert Lawrence regényeit, John Steinbeck: *Kedves csirkefogókját*, Faulkner, Saroyan műveit, tanulmányait Wilderről, Faulknerről, Melville-ről. A „Politecnico” vitái kapcsán vö. Giorgio PULLINI, *Impegno e autonomia della cultura nel „Politecnico”* (Vittorini e Togliatti), in FRIED Ilona – Elena BARATONO (szerk.), *Il Novecento. Un secolo di cultura: Italia e Ungheria*, Budapest, ELTE TFK, Budapesti Dante Társaság, Ponte Alapítvány, 2002, 107/119.

A *Szicíliai beszélgetés* című regény elején a fiatal narrátor-főhős, Silvestro életének egy nehéz időszakában – konkrét utalással a spanyol polgárháború borzalmaira – utazásra indul: a regény ennek a jelképes utazásnak a története. A fiatalember visszatérése gyermekkorra mágikus, mitikus világába, az anyaföldre, az anyához, lényegében fejlődésregényként is felfogható, hiszen az utazás végén érett, immár valóban felnőtt emberként indul vissza a szigetről, a gyermekkorból, az anyától abba a világba, amelyet felnőttként választott élete színhelyéül. A műben valamegyes áthallást is felfedezhetünk az amerikai pikareszk felé.

A mű egyszerre realista, valamint parabolisztikus, szimbolikus és mitikus rétegei messze túlmutatnak a neorealizmusnak az irodalomban egyébként is többek által vitatott kategóriáján. A regény sokféle olvasata közül kiemelem Gilbert Bosetti két tanulmányát: mindkettő mítoszértelmezésből indul ki, s elsősorban a regény szimbolikus, mitikus, mágikus rétegeit vizsgálja. Az *Enfances* című tanulmányában a gyermekkor mítoszával kapcsolatban az olasz prózából, elsősorban Gianna Manzinitől és Romano Bilenchitől, a „Solaria” irodalmi folyóirat körétől, valamint az angol memorialistáktól hoz példákat.³

A *Szicíliai beszélgetés* című regény Bosetti értelmezésében a gyermekkori emlékektől az íróvá válásig, az érett műig vezető utat járja be. A „conversation”, a beszélgetés, magában rejtje a „conversion”-t, a megtérést is. A narratív én visszatérése Szicíliába hosszú, tizenöt éves távollét után, a maga mesészerűségében bölcsességet is sugall. Lényeges szerkezeti eleme a beavatás, melynek első része már maga az utazás Szicíliába, a visszatérés a szülőföldre, ezt követi az anyával való beszélgetés, anya és fia kettős valóságának egyesítése, a múlt, az emlékezet megidézése.

Később az anya elviszi fiát a betegeket látogatni, amely a fiú számára egyben, akárcsak az *Ezeregyéjszaka* meséiben az *asszony*, a *nő*, a nemiség misztériumának mitikus megismerése. A negyedik rész lényegében *alámerülés* Szicília elveszett szívébe, az embernek a maga primitív meztelenségében való újraszületése. A befejező rész beszélgetése a halott öccsel bevezetés az árnyak birodalmába – a háborús emlékmű mitikus megidézésével, a *szerencsés anya* attribútummal utalás a fasiszta demagógiára, mely szerint az elesett katona anyja szerencsés. Az új idők prófétája a *megbántott világ* miatt tiltakozó Ezékiel – az ártatlanság tiltakozása az övé, mely egyben az újjászületés jelképe is: jóllehet a gyermekkorról beszéltünk, a katona valójában nem a gyermek öccsöt idézi, hanem a felnőtt embert.

Bosetti a próza zeneiségére is felfigyel, mely a párbeszéd, a leírások alapvető eleme – a regényt az operához hasonlítja, s nyelvezetét megkülönbözteti a „Solaria” körének *prosa d'arte*, szépprózai stílusától, amennyiben Vittorini prózájának nyelve nem díszítő elemekkel dolgozik, hanem egy belső világ kifejezése, s akárcsak az opera, képes a valóság alakuló, változó elemeit a maguk elvontságában megragadni.

³ Vö. Gilbert BOSETTI, *Enfances meridionales*, „Novecento”, Cahiers du CERCIC, n° 6 – 1986, 89-136; Uő, *La mitizzazione del cibo nella Conversazione in Sicilia di Vittorini*, in AA.VV., *Pirandello e la narrativa siciliana*, Palermo, Palumbo, 1998, 173-179.

A mágia rítusának fontos kelléke, az ismétlés jelen esetben a gyermeki lét varázsállapotának a kifejeződése. Ezek a retorikai formák, vissza-visszatérések egy ciklikus univerzum képét adják, mely egyben a mítosz időtlenségét is közvetíti. A ritmus varázsa néhol már-már a prózavershez közelíti a regényt. A varázs-formulák, az ízek, anya és fia szimbolikus nyelve, az étkezések ezt a közös múltat, a gyermekkort idézik fel. A felsorolások abban is segítik a narrátor-főhős Silvestrót, hogy definiálja magát a térben, a családtagok közötti szerepében is.

A szülőfalujába visszahívva, a kontinensen, a *megbántott világban* való hosszú távollét után, Silvestro, a *Szicíliai beszélgetés* narrátor-főhőse már a vonatúton úgy érzi, újjászületik. Miközben átkel a Messinai szoroson, a szicíliai ég fényénél a narancs íze, a sajt illata már önmagukban is elegendőek gyermekora mitikus világának felidézéséhez. Háromszor is megismétli, akárcsak a mesékben, sőt még utána is többször: „*nincsen jobb sajt a mienknél*”⁴.

Az *eltűnt idő nyomában* „kis madeleine”-jétől s a prousti véletlenszerű emlékképektől eltérően Vittorininél, aki nagyon csodálta Proustot, ezek az élmények összekötik a múltat és a jelent, s az étel szinte mint zenei vezérmotívum a ritmuson és az ismétléseken keresztül egy, az éhezést ismerő társadalom szorongásainak is megtestesítőjévé válik. Az átkelés során a hajón Silvestrót amerikai olasznak nézték, mivel:

A szicíliai sohase eszik reggel – mondta váratlanul.

*Aztán megkérdezte: – Maga amerikai?*⁵

A milánói *absztrakt dühök* helyét az anya által készített fogások rítusai veszik át: a hagymás lencse, a szárított paradicsom, a szalonna. Az anyai világot, a gyermekkort az ételek íze hozza vissza. Az emlékeket mintegy szent tárgyként a hering idézi fel. A heringfüstölés igazi művészet, melynek eredménye nemcsak testi, hanem szellemi jót is hoz, ahogy a kisgyermek Silvestro által csodált, mesészerű hős nagyapa, a Gran Lombardo, a Nagy Lombard intellektusa számára is tápot adott. Amint Silvestro megérkezik édesanyja konyhájába, megcsapja a tűzhelyen álló hering illata, ezzel kezdődik az édesanyjával való híres párbeszéde:

Anyám megtisztította a heringet, tányérra tette, meglocsolta olajjal, és mindketten asztalhoz ültünk. Mármint a konyhában; az ablakon betűző nap rásütött anyám vállára, a vörös pokrócra, nagyon világos, gesztenyebarna hajára. Az asztal a fal mellett állt, s anyám meg én egymással szemben ültünk; lent a parázstartó, fent, a tányéron a hering, amely szinte úszott az olajban. Anyám odadobott egy szalvétát; tányért, villát adott, a szekrényből elővett egy nagy kenyeret, amelynek felét már megette.

– Nem baj, hogy nem terítem fel az abroszt? – kérdezte.

– Ó, egyáltalán nem – feleltem.

⁴ Elio VITTORINI, *Szicíliai beszélgetés*, id., 29-31.

⁵ Uo., 31-32.

Erre ő: – Nem tudok mindennap mosni... Már öreg vagyok.

De gyermekkoromban is legfeljebb vasárnap meg ünnepeken terítette fel az abroszt, mindig azt mondta, hogy nem tud mindennap mosni, emlékeztem rá.⁶

Az anya-papnő, mint Bosetti nevezi, a *regina coeli*, aki az évszakok visszatérő ciklusait is megünnepeli. Teremtésrítusának a hering mellett másik fontos eleme a dinnye – a rítus visszavezethető az antik mediterrán mítoszokra, s Bosetti Lévi-Straussra hivatkozva szól a primitív paraszti társadalmakról:

/.../ a paraszti társadalmakat félelemmel töltötte el a periódusonként visszatérő szárazság, ami miatt két egymással ellentétes ételt szakralizáltak: a görögdinnyét, (itt a sárgadinnyét), melyet szimbolikusan szárazba zárt víznek tekintettek [...], valamint a halat, evvel szemben szárazat, melyet viszont a tenger vizébe zártak. Mindkettő csodás bezártság. Mikor a szárazság van túlsúlyban, a steril tengerből a heringet veszik ki, amelyet nem lehet meginni, mivel sós, miközben az aszályos földből a sárgadinnye, (s még inkább a görögdinnye) oltja a szomjat, mert teli van vízzel, akkor is, amikor az hiányzik a mezők öntözéséhez.⁷

A dinnye a természet friss zöldsége, nem főzik – az anya a tyúkólban tartotta, onnan vette ki a karácsonyi étkezéshez (akár a születést hordozó tojást) –, miközben a hering a száraz főtt kategóriába tartozik; pszichoanalitikus olvasatban mindkettő a földanya metonímiájaként a jó anyát jelképezheti. A dinnye az anyai termékenységre, az anyaméhre is utal. Hozzá tartozott a kisgyerek képéhez az anyjáról, akit gyakran látott teherben. A felnőtt ifjút az anya mintegy önmaga újrateremtésére ösztönzi: a kést fia kezébe adja, s felszólítja, hogy vágja fel a dinnyét – Bosetti értelmezésében a dinnye megevése lényegében egy szülést jelképez.⁸ A harmincas éveiben járó fiú a reménytelenségből az anyja konyhájában születik újjá.

A beszélgetés során az anya megvallja fiának, hogy volt egy szeretője, egy vándorló munkás, aki segítette a sztrájkolókat, s akinek ő nemcsak kenyeret adott, de mászt is. A fiú éréséhez, felnőtté válásához ez a tudása is hozzátartozik, miközben a kenyér az éhezőkkel való szolidaritás jelképeként értelmezhető. Silvestro felkiált: „*Benedetta vacca!*”⁹, amivel nem egyszerűen elfogadja a vallomást, hanem az anyát mintegy pogány istennővé, a termékenység szimbólumává emeli. Az anya neve is jelképes: „*Concezione*” – istennő, teremtmény, tápláló, nevelő, alkotó, azaz maga a mítikus Szicília. Szicília vad, elhagyatott, szegény, titokban lázadó világ – visszatérő motívum a „*megbántott világ*”, a „*mondo offeso*”, az „*il genere umano perduto*”, az „*elveszett emberiség*” –, amelyhez hozzátartozik a halál visszatérő képe.

⁶ Uo., 63-64.

⁷ Gilbert BOSETTI, *La mitizzazione...*, id., 176.

⁸ Uo., 177; a szerző ugyancsak Lévi-Strauss mítosz értelmezéseire hivatkozik.

⁹ Uo., 179.

A regény végkifejlete a mitikus anya-figura győzelmeként is értelmezhető, hiszen az ősz apa, aki elhagyta őt, visszatér hozzá (az apa távozása volt a regény alapkonfliktusa). Silvestro útja végén férfiként indul vissza a kontinensre.

A tanulmány elején utaltam Vittorini találkozására a marxizmussal, a társadalom ilyen irányú megközelítését is megtalálhatjuk a regényben, így a mű egyik gyöngyszemében, a Bajszos és a Bajusztalan jelenetében. Kiszolgáltatott, *hatalom* által megszédített kisemberek ők: beszélgetésük a diktatúrát kiszolgáló kiszolgáltattott kisember fasisztává válásának rendkívül tömör ábrázolása. A két rendőrségi ember rövid beszélgetése (mely több kritikust is a hemingway-i párbeszédre, az amerikai szerző *jéghegy* elvére emlékeztetett), pontosan szemlélteti a szerző nézeteit is:

– *A vonat elindult; amint leültem a fapadra, hallottam, hogy ketten beszélgetnek a folyosón, a történeteket emlegetik.*

Valójában semmi se történt, senki se csinált semmit, még a kezét se mozdította senki; csak egy férfi, az apró szicíliai kiáltotta utánam azt a néhány utolsó szót, mondókája végét, amikor már nem volt több időnk, mert a vonat már elindult. Ennyi volt az egész; néhány szó. És lám, azok ketten a törtétekről beszélgettek.

– *Ugyan mit akart az a fickó?*

– *Mintha tiltakozott volna...*

– *Dühös volt valakire.*

– *Azt hiszem, mindenkire dühös volt....*

– *Én is azt hiszem, az éhenkórász...*

– *Ha odalenn vagyok, elkapom.*¹⁰

Majd alább:

– *Az ilyen fickókat mindig el kell kapni – mondta Bajusztalan.*

– *Bizony – mondta Bajszos. – Az ember sohase tudhatja.*

– *Minden éhenkórász veszedelmes – mondta Bajusztalan.*

– *Úgyám! Mindenre képes – mondta Bajszos.*

– *A lopásra – mondta Bajusztalan.*

– *Magától rájár a keze – mondta Bajszos.*

– *A késelésre – mondta Bajusztalan.*

– *Úgy bizony – mondta Bajszos.*

– *Még a politikai bűnözésre is – mondta Bajusztalan.*¹¹

Nem véletlenül gondolunk a lenini tételre, mely szerint a legelesettebb, legkiszolgáltatottabb emberek válnak forradalmi erővé – ők a leggyanúsabbak, a legveszélyesebbek a fasiszta rendőrség számára. Vittorini prózájának ereje, hogy mindez a két alak karakterén, a párbeszédiken keresztül implicit módon jelenik meg.

¹⁰ Elio VITTORINI, *Szicíliai beszélgetés*, id., 36-37.

¹¹ *Uo.*, 37-38.

A fasizmus világának elítélése jelen van a spanyol polgárháborúra való utalásban, az általános emberi szenvedés vissza-visszatérő, szinte balladisztikus jelzésében, s a hősi halált halt katona-öcs alakjában, hogy végül a szürrealisztikus háborús emlékmű képében teljesebben ki.

Jól ismert Vittorini szerepe az olasz kulturális életben a második világháború után: a „Politecnico” főszerkesztőjeként, majd az Einaudi Kiadó szerkesztőjeként. Az előbbi időszakról szól Giorgio Pullini az *Impegno e autonomia della cultura nel „Politecnico” (Vittorini e Togliatti)*¹² című tanulmányában. Az elmúlt évek kutatásaihoz csatlakozva Pullini Vittorini és Togliatti vitáján keresztül az értelmiség autonómiájának lehetőségeit és csapdáit vizsgálja: Vittorini lapjának megszűnését, a politika beleszólását az irodalomba, illetve Vittorini kísérleteit értelmiségi autonómiája megőrzésére. Számos szerkesztői tévedése ellenére (gondoljunk például a Giuseppe Tomasi di Lampedusa *Párduc* című regénye megjelentetésének visszautasítására), a „Politecnico” története nagyon is tanulságos lehet: Vittorini reménye, hogy az író-értelmiségi, jóllehet elkötelezett irodalmat művel, munkájában mégis megőrizheti autonómiáját, törekedhet a napi politikától való távolságtartásra, napjainkban sem érdektelen.

BIBLIOGRÁFIA

- VITTORINI, Elio, *Szicíliai beszélgetés*, ford. Zsámboki Zoltán, előszó Kardos Tibor, Budapest, Magvető, 1966.
- BOSETTI, Gilbert, *Enfances meridionales*, „Novecento”, Cahiers du CERCIC, n. 6 – 1986, 89-136.
- BOSETTI, Gilbert, *La mitizzazione del cibo nella Conversazione in Sicilia di Vittorini*, in AA.VV., *Pirandello e la narrativa siciliana*, Palermo, Palumbo, 1998, 173-179.
- PULLINI, Giorgio, *Impegno e autonomia della cultura nel „Politecnico” (Vittorini e Togliatti)*, in FRIED Ilona – BARATONO, Elena (szerk.), *Il Novecento. Un secolo di cultura: Italia e Ungheria*, Budapest, ELTE TFK, Budapesti Dante Társaság, Ponte Alapítvány, 2002.

¹² Vö. Giorgio PULLINI, *Impegno e autonomia della cultura nel „Politecnico” (Vittorini e Togliatti)*, in FRIED Ilona – Elena BARATONO (szerk.), *Il Novecento. Un secolo di cultura: Italia e Ungheria*, Budapest, ELTE TFK, Budapesti Dante Társaság, Ponte Alapítvány, 2002.